

dat o reprodukciu obyvateľstva: svým pojetím významne prispíva k toľak potrebnému pochopeniu problematiky súčasného populačného vývoje v ČSSR. Pritom autor podáva nástin niektorých teoretických otázok, ako jsou reprodukcie pracovnej sily a vzťah medzi populačným vývojom a životní úrovni.

V ďalších častiach prechádza autor k výkladu populačných teórií a zákonov. Člení je historicky i podľa základných škôl, a zvláštnu pozornosť venuje súčasne uznávaným teóriám. Rozoberá Marxův populačný zákon kapitalizmu a po kritike dosavadných formulácií populačného zákona socializmu dospáva k vlastnej definícii: „Obyvateľstvo se za socializmu reprodukuje v souladu s potrebami spoločnosti za súčasného vzájomného pôsobení ekonomických zákonů spoločnosti, plánovaného rodičovství a žádoucí životní úrovně společnosti i jejích členů.“

Záverem obracia autor svoji pozornosť k populačnej politice jako praxi populačnej teorie, a uvádza koncepciu socialistické populačnej politiky.

Je samozrejme, že značný rozsah populačnej problematiky — zvlášť ve spojení teorie a charakteristik populačného vývoje — nemohol byť vtiahnutý na pomerné malý obsah 210 stran. Mnoho problémů proto muselo byť iba naznačené, niektoré výklady nemohli byť prehĺbené. Avšak pro pochopenie základnej problematiky, jejích pojmov a pohľadu je Úvod cennou pomůckou, nepostradatelnou pro pracovníky všech společenských věd. Pěkný způsob zpracování jistě přivede mnohé zájemce k podrobnejšiemu štúdiu dnes již rozsáhlé demografickej literatury, a jednou i ke štúdiu rozsáhlejšie vedeckej učebnice, pro niž bude Úvod do demografie nezbytnou prípravou.

Milan Kučera

Výchova sociológov v Spojených štátoch

V období, kedy sa u nás formuje základňa pre výchovu sociologických kádrov, budú iste veľmi cenné poznatky o výchove sociológov v krajine, kde má ich výchova už niekoľko-desiatročnú tradíciu. Práca,¹ z ktorej čerpáme základné informácie, využíva nielen oficiálne dokumenty o stave, postavení a výchove sociológov v USA, ale je fundovaná i množstvom výskumov autora. Údaje, ktoré poskytuje táto práca, sú dnes staré skoro päť ro-

kov, nakoľko výskumy prevádzal E. Sibley v rokoch 1960—1962; výskumy E. Sibleyho nie sú vždy rovnako reprezentatívne, upozorňujeme na túto skutočnosť uvedením absolútneho počtu respondentov. Práca vznikla v nadácii Mrs. Russell Sage „pre zdokonalenie spoločenských a životných podmienok v USA“.

* * *

Postavenie sociológov v systéme spoločenských vied. Nie je možné povedať, že by v súčasnom období zohrávali sociológovia rozhodujúcu úlohu v oblasti spoločenských vied. Na základe oficiálnych štatistík vidno, že hoci je trend vzrastania počtu vedeckých pracovníkov veľký a v poslednom období najrýchlejší,² zostáva predovšetkým za psychologiu.

Vnútroštruktúra sociologických vedeckých pracovníkov sa skladá z troch základných skupín — Ph.D.; M.A. a M.S.; A.B. a B. S.; — ktoré tituly³ môžu v rámci vedeckého školenia udeľovať jednotlivé univerzity (pozri tabuľku č. 1).

Tab. 1: Udeľované hodnosti Ph.D., M.A., A.B. v sociológii, 1954—1962

Rok	Počet udeľovaných hodností		
	Ph.D.	M.A. a M.S.	A.B. a B.S.
1954	184	440	5702
1955	167	474	5533
1956	170	402	5916
1957	134	515	6383
1958	150	397	6583
1959	157	461	6877
1960	161	440	7182
1961	184	504	7519
1962	173	578	8183

Prameň: U.S. Office of Education, *Earned Degrees Conferred by Higher Educational Institutions.* (Annual) c.d., str. 46.

Je zaujímavé zistenie, že kým počet sociológov s vyššími vedeckými hodnosťami zostáva za celé obdobie približne rovnaký, vzrastá z roka na rok počet sociológov s nižšími vedeckými hodnosťami.

Zamestnanie, aktivita, mzdy. Podľa údajov 75% doktorov pracuje na univerzitách. Ich aktivita sa sústreďuje predovšetkým na výuku a na prácu vo výskume (73% — 401 respondentov), kým druhá väčšia skupina

pracuje iba na výskumoch a nepodíela sa na výuku (15%), ostatné skupiny (9%) sa sústreďujú na prácu v iných oblastiach — ministerstvá a správa, konzultácie, sociálna práca, lektorovanie, písanie, publikovanie atď. Trend doktorov medzi akademickými a neakademickými zamestnaniami vykazuje výraznú tendenciu k neakademickým zamestnaniam. Tak v r. 1950—1959 prešlo do neakademických zamestnaní 6% doktorov zo 700 v tom čase prihlásených v American Sociological Association, zatiaľčo opačne prešlo iba 3—4%. Noví doktori, ktorí získali titul po r. 1950, sa už prevážne zamestnávajú v neakademických oblastiach. Tento trend je ešte výraznejší u sociológov nižších vedeckých stupňov. Na univerzitách pracuje iba 1/8 masterov. Masteri sú zamestnaní prevážne taktó: 600 — univerzity a 4ročné koľaje; 1200 — nižšie učiteľské stupne, často mimo oblasť spoločenských vied, alebo zastávajú funkcie vo výchovných a nápravných inštitúciách; 2500 a viac pracuje mimo akademické povolania; 500 — je nezamestnaných.

Túto situáciu výrazne ovplyvňuje i výška miezd,⁴ ktorá je diferencovaná práve podľa spomínaných oblastí zamestnania, v prospech neakademickej oblasti. U doktorov je tento rozdiel dosť citeľný 9000—12000 dolárov. Pritom až 64% doktorov má ďalšie zamestnanie, ktoré v priemere zabezpečuje 10% z celkového zárobku.

Oblasti druhotného zamestnania sa sústreďujú podľa dôležitosti a veľkosti výskytu taktó: zdravotníctvo, sociálna starostlivosť, nápravné inštitúcie, náboženstvo, univerzity, koľaje, iné výchovné inštitúcie, obchod, priemysel atď.

Mzdy masterov sa v akademických zamestnaniach pohybujú okolo 6500 dolárov, kým v neakademických okolo 8000 dolárov. Najvyššie mzdy sú v priemysle a obchode, najnižšie v zdravotníctve a sociálnej starostlivosti.

Ženy a sociológia. Podľa oficiálnej štatistiky zaujímajú ženy v počtoch sociologických kádrov významné miesto. Podľa jednotlivých hodností bolo v r. 1957/58 a 1958/59 z celkového počtu bakalárov — 55%, masterov — 32% a doktorov — 14% žien. Pokiaľ sa to týka neakademických zamestnaní je situácia odlišná. E. Sibley porovnáva, že na základe vlastných výskumov prvotné zamestnanie žien a mužov s titulom Ph.D. uvádza, že až 13% žien (60 resp.) je nezamestnaných, kým u mužov ide o menej ako 1% (341 resp.). Zatiaľčo na univerzitách pracuje iba 56% doktoriek, doktorov pracuje až 76%. V oblastiach neakademických zamestnaní je situácia vyrovnaná.

⁴ Všetky uvedené údaje o mzdách zodpovedajú priemeru obdržaných príjmov za časové obdobie jedného roku.

⁵ „...zostáva faktom, že mnoho promovovaných

Distribúcia žien a mužov s titulom M.A. a M.S. v prvotnom zamestnaní je približne rovnaká v akademických oblastiach, kým veľký je rozdiel v oblastiach neakademických (muži — 59%; 124 resp., ženy — 31%; 52 resp.). Ako sa ukazuje, rozhodujúci podiel v nezamestnanosti sociológov s titulom M.A. a M.S. majú ženy. Zo 100% žien, ktoré obdržali hodnosť mastera, nepracuje až 35%, kým zo 100% mužov-masterov nepracujú iba 2%.

Záver pre výchovu. Ako poukazuje E. Sibley, možno v blízkej budúcnosti očakávať rýchly vzrast dopytu po absolventoch sociológie. Vyžaduje to teda zvýšenie počtu prijímaných. Pritom si treba uvedomiť, že 2krát viac študentov končí svoje oficiálne štúdium na stupni M.A. ako Ph.D.⁵ Aspirácie týchto ľudí sú zamerané mimo školu. Odpovedajúc na otázku, prečo nechcú pokračovať v ďalšom štúdiu, 66% masterov uvádza, že to vo svojom povolaní nepotrebuje a ďalej, že má k tomu rozmanité iné dôvody, ako finančné, rodinné, zdravotné, atď. Je teda potrebné v záujme zrýchlenia výuky nielen zvýšiť rozpočty, ale i diferencovať výchovný program pre študentov zameraných na vedeckú a na praktickú kariéru v obchode alebo priemysle.

Znalosti, ktoré si vyžaduje pracovný trh od absolventov, sa často nezrovnávajú s procesom a obsahom výuky na vedca — učiteľa. Vychádzajúc z týchto záverov, autor rozvädza a analyzuje možnosti, ktoré sú k zabezpečeniu týchto požiadaviek v podobe súčasnej úrovne študentov, školstva, systému a obsahu výuky.

Študenti a školy. V r. 1960 bola podľa oficiálnej štatistiky pre výchovu v USA 3277 študentov sociológie. Ich výchovou sa zaoberá viac ako 100 inštitúcií. Výchova sociológov s najvyššou vedeckou hodnosťou je veľmi skoncentrovaná. Tri inštitúcie (University of Chicago, Columbia University, Harvard University) sústreďujú 1/4, ďalších 9 inštitúcií 1/2 doktorov. S otázkou koncentrácie vedeckej kapacity nerozlučne súvisí i prestíž tej-ktorej inštitúcie. Táto prestíž sa odráža nielen vo vysokých nárokoch na inteligenciu prijímaných, ale potom i v uplatnení a hodnotení absolventov.

Predpríprava, ktorú majú študenti prichádzajúci na vysokú školu v dvojročných koľajach, spočíva v kurze sociálnych vied (25 hodín), z ktorého obsahuje sociológia podstatnú časť (okolo 15 hodín). Sociologickú predprípravu absolvovalo približne 41% terajších doktorov, 49% masterov a 67% začínajúcich študentov.

študentov sa menej zaujíma o štúdium v smere vedeckej kariéry, ako o štúdium v smere lepších zárobkov v neakademických zamestnaniach.“ c.d., s. 61.

¹ The Education of Sociologists in the United States, by Elbridge Sibley. Russell Sage Foundation, New York 1963.

² c. d., str. 45, 47. Uvádzať súhrnný počet sociológov znamená vždy si uvedomiť kritérium, ktoré sa prijalo pre triedenie. Niečo iné je hovoriť o sociológoch a mať na mysli tých, ktorí obdržali tituly po školení v sociológii a niečo iné mať na mysli tých, ktorí pracujú ako sociológovia. Tento rozdiel sa názorne precuávajú napr. v odstavci *Zeny a sociológia*. — pozn. L. M.

³ Bachelor of Arts — bakalár slobodných umení; Bachelor of Science — bakalár vied; Master of

Arts; Master of Science; Doctor of Philosophy. Určiť adekvátne odpovedajúce vedecké školenia a absolventské tituly u nás je veľmi obtiažné. Práca sa tu totiž množstvom možných kritérií. Podľa časového kritéria: školenie B.A. trvá približne dva roky; (podmienky pozri bližšie v texte), školenie M.A. trvá približne päť rokov univerzitného štúdia, M.A. trvá približne päť rokov univerzitného štúdia, podmienky k získaniu titulu — znalosť jedného cudzieho jazyka, rigorózum zo sociológie, obhájenie masterskej práce; Ph.D. je asi náš kandidát vied, podmienky pre získanie titulu — dva cudzie jazyky, obhájenie doktorskej práce.

Medián medzi získaním titulu A.B. a Ph.D. bol v poslednom období (1958—59) 9,9 rokov, medzi získaním titulu A.B. a M.A. 3,7 rokov.

Študenti a ich dispozície. Veľmi dôležitou otázkou sú pre autora dispozície, ktoré majú študenti uchádzajúci sa o štúdium sociológie. Testy slovných a matematických schopností z roku 1955 a 1957 zaraďujú záujemcov o sociológiu na posledné miesta medzi uchádzačmi o vysokoškolské štúdium. Študenti sociológie sa ocitli na konci rady spomedzi študentov filozofie, psychológie, fyziky, matematiky, literatúry, histórie, ekonómie, jazykov, atď. Ukázalo sa predovšetkým, že študenti sociológie nemajú vľahu k štúdiu matematiky.

Uspokojenie nevzbudzuje ani vzťah študentov k sociológii. Menej ako polovica (48%) z dotazovaných študentov v šk. r. 1960/61 z odpovedala, že sa pre štúdium sociológie rozhodla tesne pred skončením prípravky alebo až po vstupe na univerzitu. Ukazuje sa, že sociológia je posledným miestom, ktoré si študenti vyberajú. Túto skutočnosť dokresluje i pomerne vysoké percento (31%) masterov, ktorí nechcú pokračovať v doktorskom školení sociológie uvádzajúc, že stratili záujem o sociológiu alebo si zvolili pre pokračovanie štúdia inú vednú oblasť.

Obsah a spôsob výuky sociológie

Teória. Na základe analýzy doporučenej literatúry uvádza E. Sibley zaujímavú skutočnosť, že totiž v teórii sa odporúča predovšetkým štúdium neamerických sociológov: Max Weber, Emil Durkheim, Georg Simmel. Z amerických sociológov má zodpovedajúce postavenie jedine Talcott Parsons a Robert Merton. Americkí sociológovia prelomu našich storočí — Small, Ward, Giddings a iní sú akosi v pozadí.

Metódy. Cvičenia začínajú v laboratórnych podmienkach, hoci nie sú vždy a všade uznávané. Študent sa ďalej cvičí v technických pozorovania, spracovávaní dokumentov a nie všade z experimentovania. Študent musí byť schopný na záver cvičení urobiť z tohto programu skúšku. Tak napr. kurzy štatistických techník trvajú tak dlho, kým ich nezvládne absolútna väčšina študentov; trvanie cvičení je teda závislé na rýchlosti akou si študenti osvoja potrebné znalosti. Základná literatúra obsahuje najviac tieto práce: Greenwood, *Experimental Sociology*; Hyman, *Survey Design and Analysis*; Stouffer and Associates, *Studies in Social Psychology in World War II*; Lazarsfeld and Rosenberg, *The Language of Social Research*; Chapin, *Experimental Designs in Sociological Research*; Festinger and Katz, *Research Methods in the Social Sciences*; Goode and Hatt, *Methods in Social Research*; Jahoda, Deutsch and Cook, *Research Methods in Social Relations*; atď.

Oblasti špecializácie. Spomedzi väčšiny oblastí špecializácií v podobe voliteľných predmetov štúdia má výnimočné postavenie sociálna psychológia. Skoro všetky univerzity poskytujú možnosť jej štúdia; pokladá sa za najdôležitejšiu disciplínu v sociologickom cvičení študentov. Podobné postavenie má — už v menšej miere — sociálna organizácia, demografia, antropológia, rodina a manželstvo, sociálna desorganizácia (zločinectvo, delikvencia), priemyselná sociológia (včítane sociológie povolání), atď.

Matematika a štatistika. Kurzom matematiky prechádzajú študenti už na prípravkách. Týmto kurzom neprešlo 28% doktorov (357 respondentov), 32% študentov sociológie (100 respondentov); znepokojujúce je to, že študenti prvého ročníka sociológie (59%) sa nedajú porovnať v absolvovaní kurzu matematiky s prvoročníkmi ekonómie (87%) a psychológie (86%).

Kurz štatistiky nemá iba 4% doktorov. Nematematickú štatistiku má 69% a 27% má dokonca matematickú štatistiku.

Cudzí jazyky. 9/10 inštitúcií vychovávajúcich sociológov stanovujú ako podmienku pre doktorský postup dva cudzie jazyky. Pre získanie titulu M.A. je stanovená podmienka zvládnutia jedného cudzieho jazyka. Na základe autorovho výskumu sa ukázalo, že v treťom roku štúdia splnilo túto podmienku 50% a v piatom 75% študujúcich.

Cvičenie z výskumu. Zvládnutie praktickej výskumnej práce je podmienkou k masterskej a doktorskej práci. E. Sibley konštatuje, že zatiaľ sú tieto cvičenia sústredené až v neskorších etapách výchovy. Viac teda postihuje doktorov ako masterov. Tento paradox požaduje E. Sibley odstrániť presunutím ťažiska týchto cvičení do prvých ročníkov. Masteri inklinujú totiž, ako sa už ukázalo, viac k praktickej ako k vedeckej práci. Ukazuje to i príklon študentov k asistentúram pre výskum a nie k asistentúram pre výuku. Tomuto druhu asistentúry dávajú prednosť predovšetkým najschopnejší študenti.

Spokojnosť s výukou. Zo 401 dotazovaných doktorov vyjadruje 28% pochybnosť alebo odpovedali úplne záporne na otázku, či by znovu usilovali o dosiahnutie titulu doktora v sociológii. Prednosť, ktorú dávajú sociológovia iným vedným oblastiam, sa sústreďuje predovšetkým na psychológiu. Pociťované nedostatky vo výuke sú v tomto poradí: cvičenie vo výskumoch, cvičenie v prednášaní sociálnych disciplín, štatistika, cvičenia pre prácu v povolání, matematika, cudzie jazyky. E. Sibley poukazuje na nutnosť podobnej diferenciacie vo výchovnom programe i v doktorskom školení, berúc do ohľadu potreby v neakademických oblastiach zamestnania.

Podtorské štúdium. V rokoch 1936—1949 pokračovalo v doktorskom štúdiu 26%, v rokoch 1950—1954 — 21% a v rokoch 1955 až 1959 11% absolventov doktorského štúdia. Z 357 respondentov s titulom Ph.D., ktorých

podrobil E. Sibley výskumu, iba 19% pokračovalo v podtorskom štúdiu. Išlo o tieto oblasti: matematika a štatistika — 3%, psychológia — 2%, ostatné základné disciplíny — 4%, výskumné metódy — 2%, aplikácie sociológie v sociálnej starostlivosti a zdravotníctve — 3%, výskum výuky — 3%.

Záver. Autor kritickej štúdie o výchove vedeckých pracovníkov v sociológii, o ktorej sme stručne informovali, vyjadruje svoje vážne znepokojenie nad súčasným stavom výchovy vo všetkých jej stupňoch. Je predovšetkým potrebné rešpektovať tú skutočnosť, že „viac študentov sa zapisuje na vysokú školu kvôli výsledku učenia pre existenciu, než s cieľom uspokojiť svoju čisto intelektuálnu zvedavosť“. E. Sibley vyžaduje zvýšenie rešpektu požiadaviek praxe vo výuke. „Som presvedčený, že autonómia sociologického povolania založená na zdravom cvičení vo vlastných vedeckých disciplínach bude povolaná zohrať veľkú a dôležitú úlohu ako vo výchove americkej verejnosti, tak v aktuálnom riadení našej spoločnosti.“

Ladislav Macháček

Recenze časopisu „Studia sociologica“ za I. pololetí 1965 (č. 1+2)

Časopis „Studia sociologica“ obsahuje radu prací poľských sociológov. V čísle 1 prináša mimo jiné štúdiu Alexandra Matejky z Varšavskej univerzity na téma *Soustava mezilidských vztahů v závode. (Pokus o konstrukci modelu.)* Autor se v této studii zabývá společenskými vztahy, které se krystalizují ve společenské závislosti, jimiž autor rozumí závislosti mezi subjekty určitých systémů a jež vyplývají z účasti těchto subjektů podmětů (jedinců či skupin) v realizaci určitých jim společných hodnot.

Autor zkoumá nejdříve funkci společenského systému jakožto rámce mezilidských vztahů, přičemž systémem rozumí zorganizovanou soustavu elementů, tj. soustavu schopnou fungovat, ve které se zúčastní všechny její elementy. V tomto směru autor rozeznává v závode 4 systémy:

- a) systém technický, který funguje podle zásady: maximální materiální efekt při minimu námahy;
- b) systém ekonomický, který funguje podle zásady: maximální materiální efekt při minimu nákladů;
- c) systém administrativní, fungující podle zásady: maximum dispozičnosti při minimu byrokratičnosti;
- d) systém společenský, řídicí se zásadou: maximum spojení při minimu překážek (zdržení).

K elementům systému patří a) — cíle; b)

— lidé, cíle realizující; c) — prostředky a a předměty činnosti; d) — pozice a role společensko-odborné; e) — společenská kultura, specifická pro daný systém (komplex hodnot, vzorů a norem); f) — společenská organizace.

V dalším se autor zabývá společenským systémem socialistického závodu a rozebírá podrobně jeho elementy. Pak analyzuje tento společenský systém ve dvou rovinách. Za prvé v rovině strukturální, ve které zkoumá závod jako soustavu různorodých vztahů, spájajících lidi v procesu realizace cílů závodu, a za druhé v rovině dynamické, ve které zkoumá závod jako soustavu zvláště schopnou změn stavu různých elementů, přičemž závod sám je významným činitelem změny.

Pak přistupuje autor ke zkoumání uspořádání mezilidských vztahů v závode. Jejich uspořádání má podle něho zajistit stejnou měrou realizaci cílů instituce či závodu a současně sebeuspokojení jeho pracovníků a eliminovat vnitřní třenice, oslabující spojení společnosti v instituci či závode atd. Jde tedy o harmonizaci zájmů pracovníků se zájmy závodu, pocit spravedlivého nakládání, vytvářející porozumění mezi představenými a přidělenými silami ve společné službě nadřazeným obecným zájmům. Z tohoto hlediska se zabývá jednotlivými elementy: organizačním řádem, technikou vykonávané práce, pracovním prostředím, osobními vlastnostmi lidí, kteří mají spolupracovat, kulturu společného soužití.

V závěru studie autor ukazuje podmínky k udržení rovnováhy v mezilidských vztazích a dynamiku udržování takové rovnováhy.

Dále časopis přináší velmi zajímavý referát Ryszarda Dyoniziaka z Vysoké školy ekonomické v Krakově, *Meziskupinové konflikty v průmyslovém podniku*, opírající se o provedený výzkum v jednom závode v letech 1959—62. Autor byl v závode asi 6 měsíců a prováděl pozorování a rozhovory. Referát zpracovává i materiály z anket a sociometrického testu, statistická data, zápisy ze schůzí dělnické rady a z různých porad, konaných v závode. Zkoumaný závod zaměstnává asi 600 pracovníků a je pokládán za jeden z lepších závodů, neboť pravidelně plní plán výroby.

Konfliktové skupiny, které jsou zkoumány, jsou tyto:

1. konstrukční inženýři, 2. střední a vyšší technický personál (mechanici, technologové, pracovníci technické kontroly aj.), 3. administrativní pracovníci (účetní, plánovači, rozpočtáři, písaři aj.), 4. kvalifikovaní a nequalifikovaní dělníci, 5. vedoucí skupina (vedoucí tým — asi 7 osob, které se zúčastní rozhodování o důležitých otázkách v závode).

Autor nejdříve uvádí typické názory různých skupin jednak o sobě, jednak o ostatních zkoumaných skupinách, a potom uvádí